

УДК 340.12

СИРИТСЬКІ СУДИ В ТАВРІЙСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ: ІСТОРІЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПОЧАТОК ХХ СТ.).

Змерзлий Б. В.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

Автор вперше зробив спробу аналізу перспектив вивчення історії створення і діяльності сирітських судів в Таврійській губернії. Проаналізовано перспективну джерельну базу дослідження, вказані основні напрями і методи, розглянута історіографія питання.

Ключові слова: сирітські суди, перспективи вивчення, Таврійська губернія.

Актуальність обраної для дослідження теми обумовлена необхідністю вдосконалення існуючої в Україні системи захисту та прав неповнолітніх, поліпшенням ефективності її роботи, більш активною позицією держави в вирішенні проблем у цій галузі, що сьогодні вельми гостро стоять перед нею і суспільством проблем. Можливість використання багатого досвіду досягнень ювенальної юстиції в дореволюційний період вимагає вивчення створеної і активно діючої системи державних органів Російської імперії, на прикладі Таврійської губернії, дослідження механізмів її роботи, правової бази і основних напрямків діяльності в галузі забезпечення і захисту прав неповнолітніх. Слід також відзначити, що 16 березня міністр юстиції України видав наказ № 198/7 про утворення робочої групи з створення ювенальної юстиції, у зв'язку з початком реалізації, за сприяння уряду Канади, програми «Реформування ювенальної юстиції в Україні з метою розбудови сучасної системи ювенальної юстиції задля зменшення рівня злочинності серед молоді та покращення захисту їхніх прав та інтересів».

Необхідно відзначити, що проблеми пов'язані з ювенальною юстицією останніми роками стали предметом вивчення багатьох історико-правових досліджень, у тому числі і дисертаційних – Борисова І. Е. [1], Голишева Л. Ю. [2], Горделюк Д. В. [3] Хулхачієва І. В. [13] і багатьох інших. Не менш цікава і монографічна робота Савельєвої Н. М. «Правове положення дитини в Російській федерації: цивільно-правовий і сімейно-правовий аспекти» [4]. Потрібно, мабуть, відзначити і матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Становлення Ювенальної юстиції в Росії: проблеми і перспективи розвитку», що пройшла в Ростові на Дону [5]. Не важко звернути увагу, що практично всі вище названі автори живуть і працюють в Росії, в той же час, дослідження в цій галузі на теренах України, практично відсутні. Так, наприклад, в дисертаційному дослідженні Полякова І. І. «Організація та діяльність судових органів Таврійської губернії за судовою реформою 1864 р. (60-90-ті роки ХІХ ст.)», діяльність сирітських судів не згадується, не позначено також питання про вплив судової реформи 1864 р. на їх роботу, компетенцію, тощо [6]. Також недостатньо уваги приділено питанням забезпечення і захисту прав дітей в кандидатській дисертації Хайредінової З. З. «Виникнення і розвиток Таврійського Магметанського Духовного Правління (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.)» [12].

Захист прав дітей в історії держав і соціальних суспільств з різним устроєм і політичною системою, завжди було актуальним питанням, увага до якого і способи його практичного вирішення свідчать про рівень їх розвитку і гуманності. У XIX – XX ст. склався окремий напрям в юриспруденції, що отримав назву Ювенальної юстиції. Сьогодні, під системою ювенальної юстиції, розуміється сукупність державних органів, органів місцевого самоврядування, державних і муніципальних установ, посадових осіб, неурядових некомерційних організацій, які здійснюють на підставі встановлених законом процедур дії, направлені на реалізацію і забезпечення прав, свобод і законних інтересів дитини.

Як відомо, особлива увага правам дітей, не ординарний підхід у вирішенні різних юридичних аспектів пов'язаних з неповнолітніми знайшли своє відображення в законодавстві багатьох держав, зокрема на початкових етапах їх існування.

Зокрема, в першому пам'ятнику староруської історії – «Руській правді», згадується про таке майнове право дитини, як право на спадкоємство. За матір'ю передбачалося право залишати все своє майно, за заповітом, без обмеження будь-кому з дітей, синові або дочці як від першого, так і від другого шлюбів, керуючись тільки ставленням до неї дітей, що витікає із ст. 106 Руської Правди. Ст. 101 Руської Правди, на вдову з малолітніми дітьми, покладала обов'язок зберігати майно сім'ї для передачі його дітям і виплачувати дітям все втрачене [7, с. 162].

У роки реформ Петра I значна увага приділялася опіці, як особливому соціальному інституту, покликаному здійснювати функції захисту, забезпечення і навчання неповнолітніх. Так, він повелівав доглядати сиріт, що «залишилися без батьківської влади підкидьків або народжених, осіб чоловічої статі до семи років виховувати, а потім надсилати в школи визначені, а осіб жіночої статі навчати грамоті і іншій майстерності» [8, с. 29]. Більш того, при Петрові I з'являються три види призначення опікунів – за заповітом батьків, відповідно до законних правил, за розпорядженням уряду [9, с. 405].

Не маючи можливості детальніше розглядати історію виникнення і розвитку законодавства пов'язаного із захистом і забезпеченням прав дітей, вкажемо, що вже в XVIII ст. чітко оформилося декілька його основних напрямків – захист майнових прав і регулювання, за допомогою введення спеціальних норм, кримінального законодавства, у випадках пов'язаних з притягненням до кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Обидва ці напрями отримали свій подальший розвиток, як на законодавчому рівні, так і у правозастосовній практиці Російської імперії. Новий період в рамках даного етапу розвитку кримінального законодавства про захист прав неповнолітніх, умовно, можна визначити з кінця XVIII ст. і до реформ 60-х рр. XIX ст. Особливий вплив на теорію і практику права, зумовило широке розповсюдження ідей лібералізму і конституціоналізму, як в російському суспільстві і, навіть, певною мірою, на вищих щаблях державної влади. В галузі розвитку вітчизняного права основним досягненням в цей час прийнято вважати кодифікування законодавства в Зведенні законів Російської імперії Сперанським, що дозволило об'єднати розрізнені норми в єдині правові комплекси і інститути.

Сказане повною мірою стосується і до регламентації правового статусу неповнолітніх, відбитого, зокрема, в першій книзі десятого тому Зведення «Про права і обов'язки...» і в Укладенні про покарання кримінальні і виправні. Важливим нововведенням стало чітке розмежування вікових критеріїв поділу неповнолітніх і встановлення відповідного кожній віковій групі об'єму цивільної дієздатності. Такий підхід був вельми прогресивним і багато в чому заклав принципи характерні і для сучасності. Так, наприклад, неповнолітні ділилися на три групи: до 14 років, від 14 до 17 років і від 17 до 21 року. При цьому особи до 17 років іменувалися малолітніми, а від 17 до 21 року – неповнолітніми [4].

До 14 років неповнолітній був повністю недієздатний в цивільних відносинах і не міг «ні управляти безпосередньо своїм маєтком, ні розпоряджатися їм, ні відчужувати його по яких би то не було «укреплением», ні уповноважувати на те від себе інших». З 14 до 17 років малолітньому надавалося лише одне право – входити в опікунське управління про призначення йому опікуна, просити про заміну одного опікуна іншим. Проте права неповнолітнього на розпорядження своїм майном, як і раніше були нікчемними [2].

При такому положенні неминуче зростає і соціально-правова роль інституту опіки, яка, відповідно до ст. 225 Зведення Законів Російської Імперії, встановлювалася «для піклування про особу і майно малолітніх». Законом детально регламентувався перелік осіб, які могли бути опікунами (родичі, свояки малолітнього і сторонні йому особи), а також осіб, які за тими або іншими причинами не могли претендувати на дану роль. Примітно, що опікуни повинні були походити з того ж стану, що і малолітній, і володіти такою сукупністю етичних якостей, які «дають надію до піклування малолітнього в здоров'ї, вихованні гнучкості і достатньому по його стану утриманні, і від яких чекати можна батьківського до малолітнього піклування» [2].

Опіка автоматично припинялася при досягненні неповнолітнім віку 17 років. Проте ст. 220 Зведення Законів Російської Імперії свідчила: «Що досягший 17-річного віку вступає в управління своїм маєтком, але робити борги, давати письмові зобов'язання і здійснювати акти і операції якого-небудь роду, а рівно і розпоряджатися капіталами, що в обігу що знаходяться, або отримувати такі назад з кредитних встановлень може, без відмінності дітей відокремлених від невідокремлених, не інакше, як із згоди і за підписом своїх опікунів, без чого ніякі видані ним зобов'язання не можуть вважатися дійсними».

Для вирішення всіх ситуацій, що виникали на основі даних положень, були сформовані спеціальні судові інстанції – Сирітські суди. Практика створення таких установ знайшла своє широке застосування і в Таврійській губернії. Так, зокрема, в регіоні діяли сирітські суди в містах Бахчисараї, Сімферополі, Перекопі, Старому Криму, Керчі, Ялті і Євпаторії. Докладніша інформація про їх діяльність міститься у документах фондів Державного архіву Автономної Республіки Крим:

«Ф. 56. Бахчисарайський міський сирітський суд, м. Бахчисарай Таврійської губернії»; діяв у 1789 – 1917 рр., два описи утримують 1105 справ [9, с. 64];

«Ф. 57 Сімферопольський міський сирітський суд, м. Сімферополь Таврійської губернії»; 1824 – 1916 рр., 567 справ у 2 описах, [10, с. 64];

«Ф. 58 Перекопський міський сирітський суд, м. Перекоп Таврійської губернії», 1 опис, 46 справ, діяв у 1832 – 1836 рр. [10, с. 64];

«Ф. 76 Старокримський міський сирітський суд, м. Старий Крим Таврійської губернії»; 1854 – 1867 рр., 1 опис, 2 справи [10, с. 75];

«Ф. 352 Керч-Єнікальський міський сирітський суд, м. Керч Таврійської губернії», 1905 – 1920 рр., 897 справ в 3-х описах [10, с. 173];

«Ф. 614 Ялтинський міський сирітський суд, м. Ялта Таврійської губернії», 1900 – 1920 рр., 205 справ в одному описі [10, с. 242];

«Ф. 727 Євпаторійський міський сирітський суд, м. Євпаторія Таврійської губернії», 1838 – 1910 рр., 2 описи, у яких 244 справи [10, с. 279].

Окремо необхідно згадати, що справами, пов'язаними з опікою і опікуванням займалися і інші державні інстанції і суди. Так, зокрема, до них відносяться Таврійська обласна палата кримінального суду («Ф. 804 Таврійська обласна палата карного суду, м. Сімферополь Таврійської губернії», 1787-1797 рр., 2 описи з 285 справами [10, с. 306]), Таврійська обласна палата цивільного суду («Таврійська обласна палата цивільного суду, м. Сімферополь Таврійської губернії», 1787-1896 рр., 53 справи у 2 описах [1, с. 308]), Таврійське духовне магометанське правління (Ф. 315 Таврійське духовне магометанське правління, м. Сімферополь Таврійської губернії; 1807-1917 рр., 1549 справ в 3 описах [10, с. 163]), Феодосійський і Керченський комерційні суди (відповідно ф. 22, ф. 33, ф. 45), а також Карасубазарський римо-католицький суд (ф. 179).

Так, наприклад, Карасубазарський римо-католицький суд, відповідно указу № 14.943 від 14 листопада 1779 р. [10], займався, зокрема, і опікунськими справами [12, л. 13 (о.)]. Або ж, Таврійське духовне магометанське правління, згідно до закону, в його веденні знаходилися справи, зокрема про непокору дітей батькам, про суперечки по заповітах, або при розділі спадку [13, 133]. Всі справи розбиралися на основі мусульманського закону і на підставі прав, наданих кримським мусульманам російською владою.

Як видно з представлених матеріалів, проблема розвитку такого напрямку ювенальної юстиції як історія створення і діяльності сирітських судів в Таврійській губернії має багату джерельну базу, проте, в той же час, судячи з аналізу публікацій на дану тематику, практично залишається не вивченою. При цьому використання досвіду роботи таких судових установ, деякі з яких існували більш за століття, безумовно, вбачається необхідним.

Список літератури

1. Борисова Н. Е. Конституционные основы защиты прав и интересов несовершеннолетних (теория, практика, проблемы совершенствования законодательства) : автореф. дис. на соск. уч. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.01. «Теория и история государства и права» / Н. Е. Борисова. – М., 2004. – 30 с.
2. Гольшева Л. Ю. Правовое положение детей в России: исторический аспект : автореф. дис. на соск. уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. «Теория и история государства и права» / Л. Ю. Гольшева. – Ставрополь, 2002. – 20 с.
3. Горделюк Д. В. Место жительства ребенка: проблеме теории и практики : автореф. дис. на соск. уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. «Теория и история государства и права» / Д. В. Горделюк. – М., 2004. – 20 с.

4. Савельева Н. М. Правовое положение ребенка в Российской Федерации: гражданско-правовой и семейно-правовой аспекты / Н. М. Савельева. – Самара : Изд-во «Универс-груп», 2006. – 151 с.
5. Становление Ювенальной юстиции в России: проблемы и перспективы развития // Материалы международной научно-практической конференции. (12-13 ноября 2002 г.). – Ростов на Дону., 2002. – 121 с.
6. Поляков И. И. Організація та діяльність судових органів Таврійської губернії за судовою реформою 1864 року (60 – 90-ті роки XIX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; Історія політичних і правових вчень» / І. І. Поляков. – Х., 2002. – 20 с.
7. Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. / [Под общ. ред. О. И. Чистякова]. – М. : Юридическая литература. – . –
Том 1. Законодательство Древней Руси. – 1984. – 684 с.
8. Нечаева А. М. Россия и ее дети (ребенок, закон, государство) / А. М. Нечаева. – М. : ИГПАН, 2000. – 150 с.
9. Неволин К. А. История российских гражданских законов / К. А. Неволин. – М. : Статут. – . –
Т. 1. – 2005. – 500 с.
10. Державний архів в Автономній Республіці Крим: анотований реєстр описів. – Т. 1. Фонди до-
радянського періоду. – Сімферополь: Антківа, 2007. – 388 с.
11. Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. – СПб., 1849. – Отделение 1-е. 1775-
1780. Печатано в Типографии 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии.
– . –
Т. XX. – 1830 г. – 1034 с.
12. Государственный архив Автономной республики Крым (ГААРК), ф. 179, оп. 1, д. 293. Мате-
риалы о работе римско-католического суда. 5.02.1863 – 1864. – 130 л.
13. Хайрединова З. З. Возникновение и развитие Таврического Магометанского Духовного Прав-
ления (конец XVIII – начало XX вв.) : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 «Всемирная история» /
З. З. Хайрединова. – Симферополь, 2003. – 259 с.
14. Хулхачиева И. В. Становление институтов ювенальной юстиции в России и зарубежных
странах: историко-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / И. В. Хулхачиева. – М.,
2009. – 182 с.

Змерзлый Б. В. Сиротские суды в Таврической губернии, история и перспективы изучения (конец XVIII – начало XX в.) / Б. В. Змерзлый // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2011. – Т. 24 (63). № 2. 2011. – С. 23-27.

Автор впервые сделал попытку анализа перспектив изучения истории создания и деятельности сиротских судов в Таврической губернии. Проанализирована предполагаемая источниковая база исследования, указаны основные направления и методы, рассмотрена историография вопроса.

Ключевые слова: Сиротские суды, перспективы изучения, Таврическая губерния.

Zmerzlyy B. the Orphan courts in the Tavricheskoy province, history and prospects of study (end XVIII – XX began in.) / B. Zmerzlyy // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2011. – Vol. 24 (63). № 2. 2011. – P. 23-27.

An author first gave it a shot analysis of prospects of study of history of creation and activity of orphan courts in the Tavricheskoy province. The supposed base of research is analysed, basic directions and methods are indicated, historiography of question is considered.

Keywords: Orphan courts, prospects of study, Tavricheskaya province.

Поступила в редакцию 21.10.2011 г.